

Дмитро Михайлович САВЧУК

аспірант,
кафедра менеджменту та публічного управління,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: bisnes25@ukr.net

ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГРОМАДИ ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ

Савчук, Д. М. Характеристика ресурсного потенціалу громади та оцінка ефективності його використання [Текст] / Дмитро Михайлович Савчук// Український журнал прикладної економіки. – 2018. – Том 3. – № 1. – С. 83-94. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Реформа місцевого самоврядування стосується багатьох сфер в управлінні державою. Саме тому системний аналіз функціонування та розвитку громади в умовах адміністративно-територіальної реформи на сьогодні є досить актуальним. Ресурсний потенціал об'єднаних територіальних громад дає можливість для підвищення рівня фінансової спроможності місцевих бюджетів та розвитку відповідних територій. Із цього випливає, що чітке розуміння сутності ресурсного потенціалу громади є важливою теоретико-методологічною засадою.

Мета. Метою статті є визначення чинних технологій щодо підвищення ефективності використання фінансових ресурсів об'єднаних територіальних громад.

Метод (методологія). У процесі проведення дослідження використовувались методи аналізу, синтезу, узагальнення та порівняння.

Результати. У результаті дослідження виявлено основні фактори нестабільності економічного і соціального середовища об'єднаних територіальних громад. Визначено, які складові об'єднує поняття «ресурсний потенціал». Охарактеризовано інноваційні підходи та практику розвинутих країн щодо підвищення економічної спроможності громад. Здійснено зіставлення за економічною складовою 5-ти громад Тернопільської області та визначено, за рахунок яких показників надається субвенція з державного бюджету місцевим на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад. Окреслено необхідність та важливість підвищення ресурсного потенціалу та схематично відображено два етапи децентралізації місцевих бюджетів. Із відповідних етапів були визначені цілі. Можемо виокремити чотири основних цілі: 1) формування нових прогресивних відносин в управлінні бюджетними ресурсами, 2) комплексне вирішення питань розвитку територіальних громад, 3) визначення на законодавчому рівні чітких бюджетних прав та рівня відповідальності центрального уряду та місцевого самоврядування, 4) збільшення мотивацій до нарощування дохідної бази місцевих бюджетів.

Тому необхідність ресурсного забезпечення розвитку територіальних громад вимагає від органів місцевого самоврядування застосування сучасних методів ресурсного менеджменту. Необхідно чітко розробляти методологію ресурсного менеджменту, яка має об'єднувати керування «кваліфікацією» ресурсів, управління ефективністю використання ресурсів, управління розробкою новітніх видів ресурсів тощо.

Ключові слова: територіальна громада; соціальний розвиток; ресурсне забезпечення; організаційне забезпечення; адміністративно-територіальна реформа.

Dmytro Mykhailovych SAVCHUK

PhD Student,
Department of Management and Public Administration,
Ternopil National Economic University
E-mail: bisnes25@ukr.net

CHARACTERISTICS OF COMMUNITY RESOURCE POTENTIAL AND ASSESSMENT OF ITS EFFICIENCY

Abstract

Local self-government reform relates to many areas of state governance. That is why the system analysis of the functioning and development of the community in the conditions of administrative and territorial reform is very relevant today. The resource potential of the united territorial communities makes it possible to increase the financial capacity of local budgets and the development of the respective territories. A clear understanding of the essence of the community resource potential is an important theoretical and methodological basis.

The main factors of the instability of the economic and social environment of the united territorial communities have been identified. We have determined the components, which combine the concept of "resource potential". The innovative approaches and practice of developed countries for raising the economic capacity of communities have been described in the research. We have made the comparison of the economic component of five communities in the Ternopil region. It has been determined by which indicators a subvention from the state budget to the local government is provided for the formation of the infrastructure of the united territorial communities.

The necessity and importance of increasing the resource potential and the two stages of decentralization of local budgets have been outlined schematically. Goals have been identified from the relevant stages. We can distinguish four main goals: formation of new progressive relations in the management of budget resources, comprehensive solution of the issues of development of territorial communities, the definition at the legislative level of clear budgetary rights and the level of responsibility of the central government and local self-government, increase motivation to build up the revenue base of local budgets.

Therefore, the need for resource support for the development of territorial communities requires the use of modern methods of resource management by local governments. It is necessary to develop a resource management methodology that should include management of the "qualification" of resources, resource efficiency management, management of the development of new types of resources, etc.

Keywords: territorial community; social development; resource support; organizational support; administrative and territorial reform.

JEL classification: R11, R51

Вступ

Реформа місцевого самоврядування стосується багатьох сфер в управлінні держави. Саме тому чітке розуміння основних чинників економічного і соціального розвитку громади є важливою теоретико-методологічною засадою. Під

децентралізацією розуміється передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування, в результаті чого більше повноважень мали ті органи, які ближче до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найуспішніше.

Проблемами ресурсного потенціалу громад займаються такі відомі українські вчені у сфері державного управління, як Куйбіда В. С., Заєць І. Я. [1], Михайлишин Л. М. [2], Погорілко В. Ф., Фрицький О. Ф. [3] та ін. . Різні аспекти ресурсного потенціалу громад досліджуються у працях: Ганущака Ю. І. [4], Батанова О. В. [5], Розенфельд Ю. Н. [6] та інших.

Однак, попри велику кількість досліджень у сфері місцевого самоврядування та характеристики ресурсного потенціалу громад, нині ця проблематика залишається як ніколи актуальною.

Мета статті

Метою статті є визначення чинних технологій щодо підвищення ефективності використання фінансових ресурсів об'єднаних територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження

Процвітання кожної держави та її регіонів безпосередньо залежить від способів мобілізації ресурсного потенціалу. Методика розвитку таких держав, як Швейцарія, Японія, Тайвань, Південна Корея, Сінгапур, Гонконг та інших, свідчать про те, що навіть із дефіцитом природних ресурсів можна досягти суттєвих економічних та соціальних результатів завдяки ефективному використанню трудового й адміністративного потенціалу [7, с. 5].

Визначити будь-який елемент через термін «ресурс» – означає виявити межі його корисності в досягненні цілі в умовах конкретної ситуації (існуючі технології та соціально-економічні відносини) з урахуванням ієрархії цінностей ресурсів і законів заміщення. Отже, під ресурсом розуміють наявні елементи системи, на основі яких вона функціонує та розвивається і які в умовах конкретної ситуації доцільні для застосування як засоби досягнення цілей. Такий підхід дасть змогу найповніше окреслити можливості системи, які можуть бути використані для максимального задоволення потреб суспільства [7, с. 17].

Найчастіше поняття «ресурси» трактується з чотирьох позицій (рис. 1): економічної – сукупність окремих елементів, що прямо чи опосередковано беруть участь у процесі виробництва або надання послуг; основні елементи економічного потенціалу, які є в розпорядженні суспільства на кожному етапі розвитку виробничих сил у межах історично визначеної системи виробничих відносин. Специфіка та класифікація цього підходу віддзеркалює безпосередній зв'язок із процесом виробництва: ресурси – фактори виробництва; для того, щоб будь-який елемент належав до поняття «ресурси», він має отримати економічну оцінку; співвідношення потреби суспільного виробництва у визначеному ресурсі; ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності; природні, матеріальні, трудові, фінансові, інформаційні; владної – фундаментальне джерело управління; атрибут, обставина або благо, володіння яким підвищує здатність впливу його володаря на інших індивідів або групу; це можливість, яка не обов'язково стає реальністю; усі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт відповідно до цілей суб'єкта; соціальної – реальні та потенційні можливості, засоби і резерви, якими володіє певне суспільство і які воно використовує для забезпечення різних сфер соціального життя і діяльності; об'єктної – елемент об'єкта управління, який може бути ефективно використаний суб'єктом для

досягнення цілей; деяка сукупність можливостей адміністративно-територіального утворення, розпорядження якими віднесено до компетенції органів влади [7, 17-18].

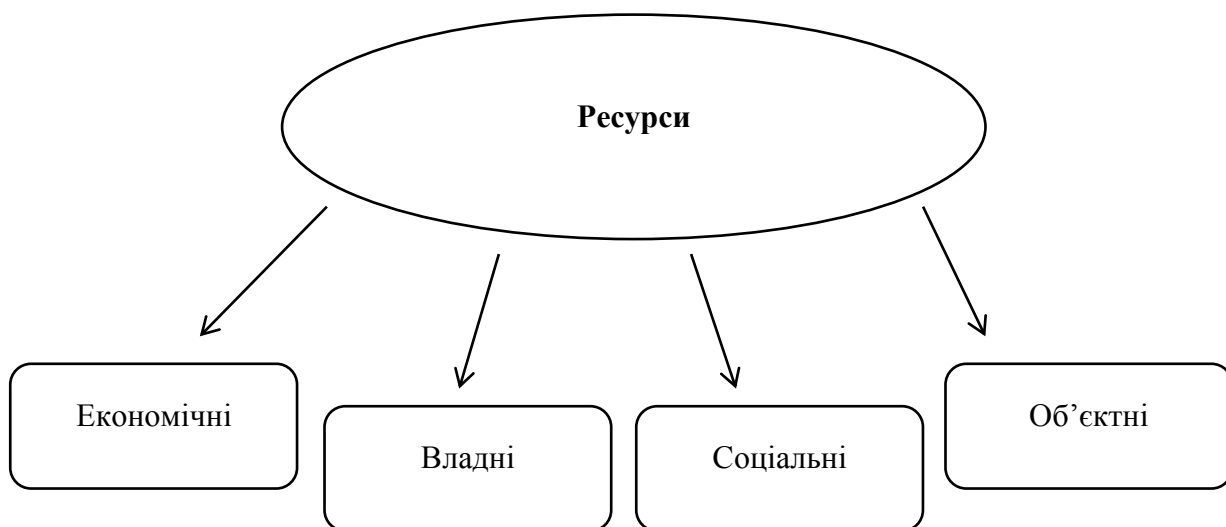

Рис. 1. Тракткування поняття «Ресурси»

Тому нові завдання, що стоять сьогодні перед регіональною та місцевою владою щодо змістового наповнення самодостатності та саморозвитку територіальної громади, потребують сучасних методів та підходів саме до її ресурсного потенціалу. Поняття «ресурсний потенціал» об'єднує майновий, природно-ресурсний, виробничо-технічний, демографічний, фінансовий, інвестиційний, інноваційний тощо потенціали, а також власне територію з певним типом її інфраструктури (рис. 2). Дослідниками доведено, що саме певна інфраструктура суттєво впливає на всі інші види ресурсів. Високий рівень розвитку інфраструктури є базою для подальшої стабілізації економіки і зростання обсягів виробництва завдяки ефективності капіталовкладень та притоку інвестицій, а також для розвитку майже усіх видів ресурсного потенціалу [8].

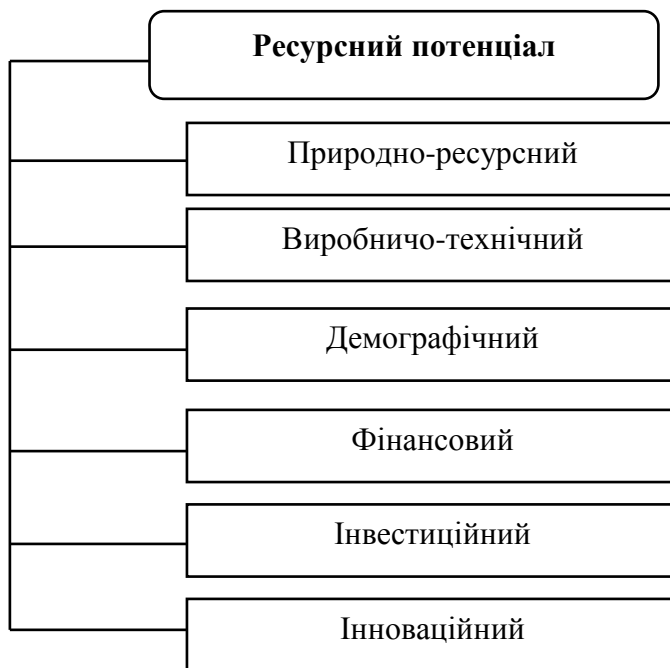

Рис. 2. Ресурсний потенціал

Науковцями усього світу проводиться пошук інноваційних підходів та методів до збереження, раціонального використання та подальшого нарощення ресурсного потенціалу громади з метою реалізації оптимальної стратегії сталого розвитку своїх територіальних громад. Вони вбачають великі можливості кластерного підходу до галузево-територіального розвитку у вирішенні означеної проблеми.

Європейський досвід переконливо свідчить, що ефективна територіальна організація влади може будуватися лише на основі специфічної форми публічної влади територіальних громад, у рамках якої забезпечується реалізація їх права здійснювати управління в межах відповідних територіальних одиниць, самостійно вирішувати питання місцевого значення. Однак ключовою проблемою тут є належне ресурсне забезпечення відповідних рішень, адже будь-яка територіальна громада має враховувати ресурсні можливості – як власні, так і регіону та суспільства загалом [7, с. 5].

Діяльність територіальних громад значною мірою визначається тим, наскільки результативно вони використовують ресурси, які є в їх розпорядженні та складають їх ресурсний потенціал. Ресурсний потенціал є джерелом і засобом їх відтворення, а також відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки їх розвитку регіону. Його можна оцінити шляхом комплексного аналізу сукупності ресурсів – внутрішніх складових потенціалу.

Створення умов для динамічного збалансованого розвитку регіону, усунення основних диспропорцій сприятиме максимальному наближенню послуг до населення, підвищенню спроможності територіальних громад та їх представницьких органів до вирішення місцевих питань власними силами.

Ресурсне забезпечення регіонального та місцевого розвитку є дуже складним та багатоаспектним питанням. Подальше запровадження політики децентралізації має стати дієвим фактором стабілізації соціально-економічної ситуації, виходу з фінансової кризи, подолання суперечностей між різними рівнями влади, організації відносин між центром, регіонами та територіальними громадами на принципах розподілу сфер відповідальності й компетенції, а також партнерства у сфері забезпечення громадян України державними та місцевими благами, сприяти підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях управління. Реалізація бюджетної децентралізації має спиратися на адміністративно – територіальну реформу в Україні та нову ідеологію державного управління, яка визначає основний зміст діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування.

Можемо зробити зіставлення 5-ти громад Тернопільської області (табл. 1), враховуючи при цьому певні показники (кількість територіальних громад, що об'єдналися; кількість населення; сума отриманої субвенції з державного бюджету на формування інфраструктури у 2017 році; площа).

Бачимо, що розподіл субвенції громадам напряму залежить від площі та кількості населення, але саме сільського населення. Для цього існує відповідна формула. Як бачимо, Байковецька ОТГ на розвиток інфраструктури отримує значні кошти у зіставленні із Гусятинською, завдяки своїй площі і кількості населення, яке є сільським. Саме це і є одною із складових ресурсного потенціалу. Для його збільшення потрібно приєднувати інші територіальні громади, щоб збільшувалась площа і відповідно саме населення.

Відповідно до статті 64 Бюджетного кодексу України, ОТГ отримали 60 % податку на доходи фізичних осіб (як такі, що створилися згідно із законом та перспективним планом формування територіальних громад).

Таблиця 1. Зіставлення 5-ти громад Тернопільської області

Громада	Кількість територіальних громад, що об'єдналися	Населення	Розподіл у 2017 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури ОТГ (тис. грн)	Площа км ² :
Байковецька ОТГ	5	5672 осіб	2908	86,2
Гусятинська ОТГ	3	8341 осіб	754,8	35,5
Підволочиська ОТГ	17	19697 осіб	7475,2	350,4
Теребовлянська ОТГ	14	30549 осіб.	9884,9	398,8
Скала-Подільська ОТГ	6	9632 осіб	3337,5	149,9

Ресурси як основа здійснення повноважень органів місцевого самоврядування поділяються на: 1) матеріальні (власність) – відповідно до вітчизняного законодавства, на регіональному рівні в Україні представлено кілька видів власності: державна власність (майно місцевих державних адміністрацій та територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади); комунальна власність територіальних громад та їх різновид – спільна власність територіальних громад у межах областей; 2) фінансова основа – основним елементом є бюджет, порядок формування та використання якого, взаємодія з іншими бюджетами регулюється Бюджетним кодексом України.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Інвестиційні джерела фінансування місцевого економічного розвитку охоплюють ресурси, залучені до місцевої економіки з метою створення нових активів. Особливістю інвестиції як джерела фінансування місцевого та регіонального розвитку є те, що вони спрямовуються на реалізацію певного проекту безпосередньо, а не через місцевий бюджет. Інвестиційні джерела можуть перебувати як у приватній власності, так і повністю або частково знаходитися у комунальній власності.

У світовій практиці вироблено багато механізмів розподілу витрат і ризиків упровадження проектів у сфері місцевого та регіонального розвитку між публічним і приватним сектором, зокрема державно-приватне партнерство, податкові стимули для приватного сектору, концесія, місцеві гарантії тощо [9, с. 17].

Для фінансування місцевого та регіонального розвитку місцеві органи влади також можуть залучати кредитні джерела, беручи на себе відповідні боргові зобов'язання на умовах строковості, платності та поворотності. Також окремим джерелом фінансування місцевого та регіонального розвитку є грантові кошти. Ідеться про ресурси, надані для фінансування потреб місцевого та регіонального розвитку у вигляді міжнародної технічної допомоги, грантів міжнародних донорських організацій,

благодійних внесків та пожертв. Грантовими також можна вважати кошти, спрямовані на розвиток місцевої економіки в межах проектів корпоративної соціальної відповідальності, тобто ініціатив місцевого розвитку, що підтримуються інституціями приватного сектору, які здійснюють свою діяльність на відповідній території [9, с. 27].

Крім цього, не новим, але необхідним у постіндустріальній фазі соціально-економічного розвитку нашої держави є такий інструмент громадського впливу на процес нарощення ресурсного потенціалу, як фінансові інвестиції територіальних громад (за рахунок місцевих бюджетів) і пересічних громадян з використанням сучасних форм заохочення. До того ж цей інструмент є одним із засновників таких відносно нових видів ресурсів, як інноваційний і інвестиційний.

До нових підходів нарощення ресурсного потенціалу територіальної громади можна віднести ідею створення бізнес-інкубаторів, які можуть виступати джерелом зростання її економічного потенціалу шляхом надання різноманітних послуг, консультацій, навчання в інформаційній, комунікаційній, маркетинговій, патентно-ліцензійній, рекламно-видавничій, консалтинговій, лізинговій, фінансовій, посередницькій та інших сферах. Як критерії ефективності роботи бізнес-інкубаторів виділяється дві групи показників, що характеризують: бізнес-інкубатор як комерційну структуру – обсяг прибутку, рентабельність тощо; специфіку роботи бізнес-інкубаторів у територіальній громаді – число створених з їх допомогою працюючих фірм, а також темпи зростання їх економічної діяльності, насиченість виробленими ними товарами і послугами для населення.

Із вищенаведеного чітко випливає, що добровільне об'єднання територіальних громад дає можливість через фінансове зростання розвинути відповідні села, селища та міста. Головне, щоб на місцях керівники громад могли грамотно розпорядитись ресурсом для розвитку інфраструктури і забезпечення комфортного життя для жителів громади.

Доходи місцевих бюджетів за 2017 рік зросли на 50, 3 млрд грн, у зіставленні з 2016 роком, насамперед за рахунок збільшення надходжень від ПДФО, акцизів та оренди. Якщо без міжбюджетних трансфертів, то за 2017 рік до місцевих бюджетів надійшло плюс 50, 3 млрд грн. Загалом, якщо у 2016 році надходження становили 120 млрд грн, то у 2017 році – 170 млрд грн. Такий приріст надходжень до місцевих бюджетів відбувся за рахунок збільшення надходжень від ПДФО, акцизів, орендної плати тощо.

Децентралізацію місцевих бюджетів можна схематично відобразити у двох етапах та визначити цілі (рис. 3). До цілей можна віднести: 1) формування нових прогресивних відносин в управлінні бюджетними ресурсами; 2) комплексне вирішення питань розвитку територіальних громад; 3) визначення на законодавчому рівні чітких бюджетних прав та рівня відповідальності центрального уряду та місцевого самоврядування; 4) збільшення мотивацій до нарощування дохідної бази місцевих бюджетів.

Із I етапу фінансової децентралізації можна визначити, що зроблено і яких результатів уже досягнуто (рис. 4).

II етап (2017-2020) фінансової децентралізації можна поділити на головні напрямки реалізації (Рис. 5) та очікуваний результат (рис. 6).

Рис. 3. Етапи децентралізації місцевих бюджетів

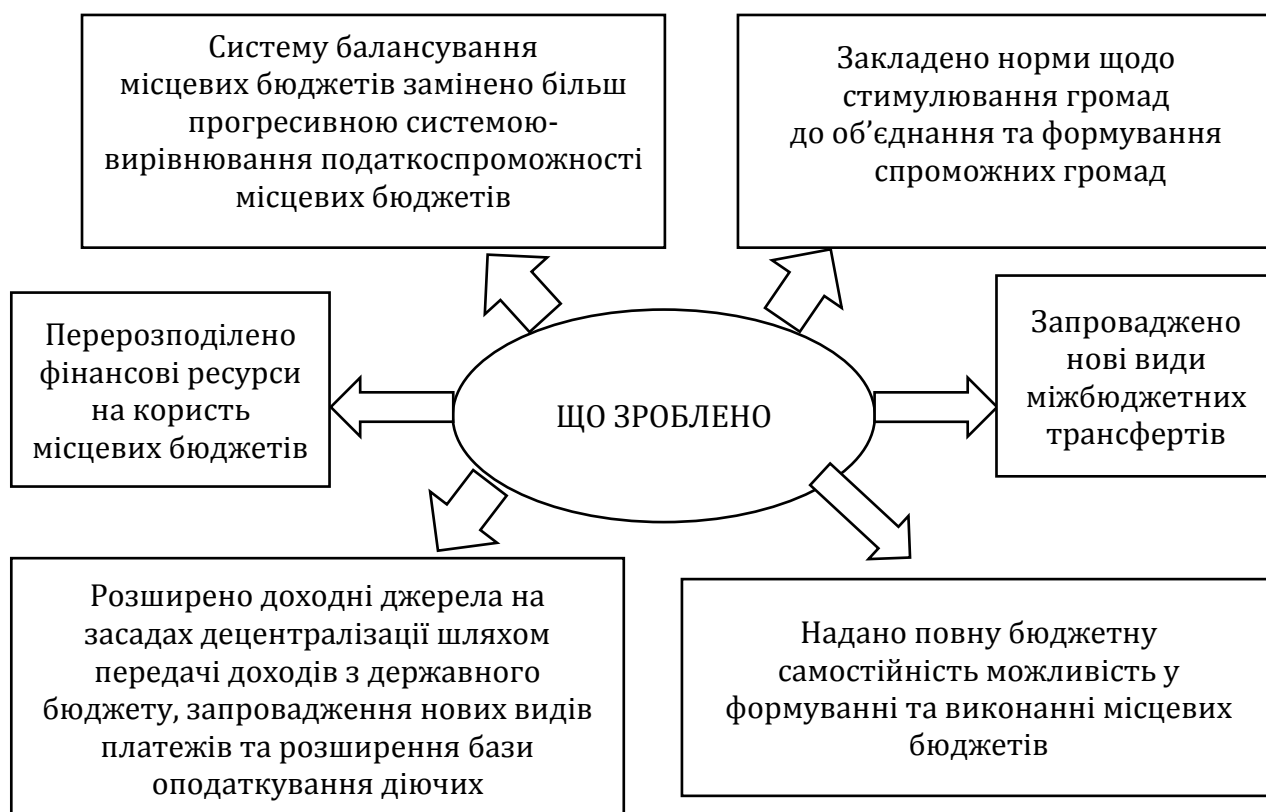

Рис. 4. Досягнення I етапу фінансової децентралізації

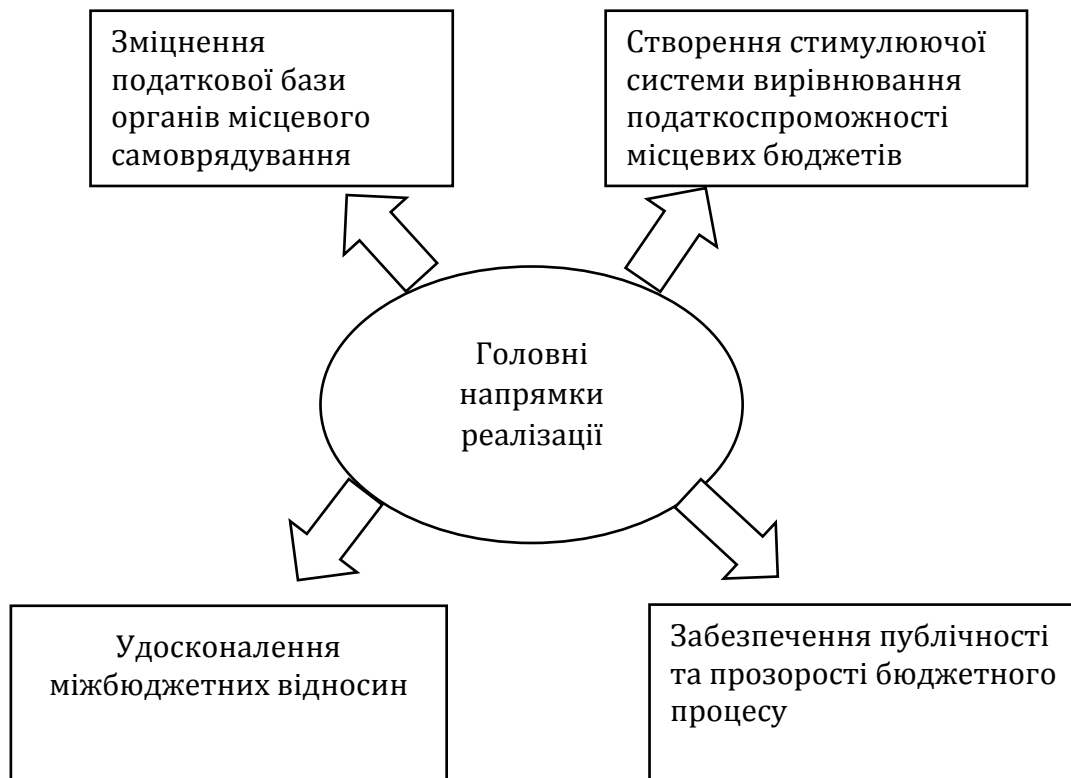

Рис. 5. Головні напрямки реалізації II етапу фінансової децентралізації

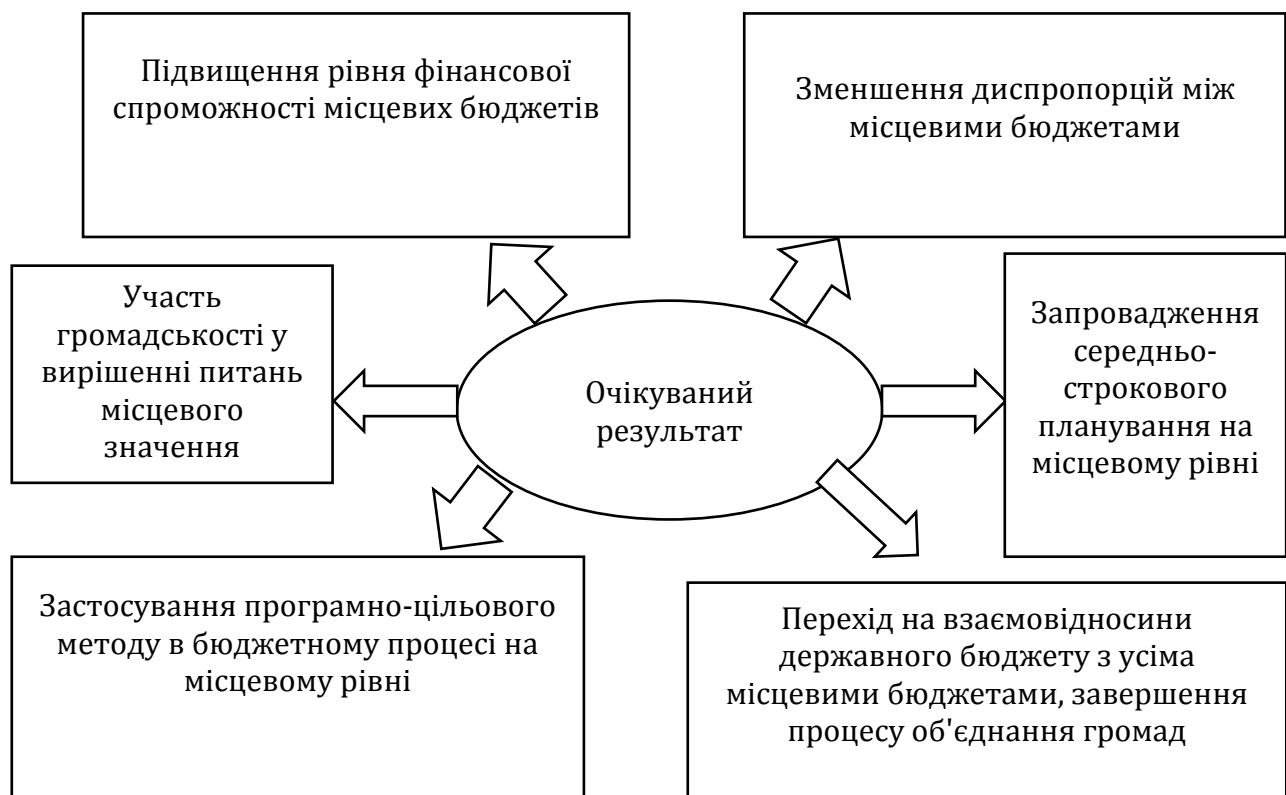

Рис. 6. Очікуваний результат II етапу фінансової децентралізації

Крім власне ресурсного потенціалу громади, можна виокремити таку важливу складову, як соціальна мобілізація. Метод соціальної мобілізації є об'єднанням зусиль громади, яка активно долучається до безпосередньої участі у вирішенні власних проблем, бере на себе ініціативу щодо реалізації проєктів, є запорукою сталого розвитку [10].

Під процесом соціальної мобілізації населення розуміється поєднання вибору та добровільної участі, адже люди приходять на допомогу тоді, коли вони бачать, що це в їхніх інтересах і коли вони переконані, що це важливо для них або для оточуючих. Тобто в населенні необхідно розбудити самосвідомість, яка надалі спричинить ефективний та сталий розвиток не лише громади, а й суспільства загалом, тому перше, що необхідно застосувати при методі «соціальної мобілізації», – це мотивація населення. Якщо мета буде спрямована на підвищення благоустрою певної території, то населення буде не лише спостерігати і очікувати бажаного результату, а й активно сприятиме досягненню поставленої мети [11].

Метод соціальної мобілізації можна використовувати для вирішення повсякденних питань, проте він потребує залучення різних структур (громадськість, органи місцевого самоврядування, підприємці) і лише за налагодження їх взаємодії можливий сталий розвиток території. Необхідність цього партнерства у форматі «влада – громадськість – бізнес» ми можемо спостерігати не лише на власному, а й на закордонному досвіді.

Для успішного проведення соціальної мобілізації слід звернути увагу на такі фактори, які є визначальними для того, щоб ідея дала результати (рис. 7):

- бажання людей;
- зацікавленість та характер учасників (відповідність місцевій ситуації, незаангажованість, об'єктивність, бажання служити суспільству);
- сприятливе середовище або зв'язки з організаціями з розвитку.

Рис. 7. Фактори соціальної мобілізації

Перед тим, як запускати механізм соціальної мобілізації, необхідно вивчити основні проблеми регіону (території) при спілкуванні з громадськістю та проаналізувати ресурсний потенціал. Тому, на нашу думку, можна зробити висновок,

що незалежно від ресурсного потенціалу громади, при великому бажанні змінити життя на краще можна реалізувати проекти, завдяки яким зросте добробут громади та регіону загалом, звісно при сприянні місцевої влади та успішно мобілізованій громаді.

Таким чином, соціальна мобілізація є об'єднанням зусиль громади, яка активно долучається до безпосередньої участі у вирішенні власних проблем, бере на себе ініціативу щодо реалізації проектів, що є запорукою сталого розвитку.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, враховуючи вищесказане, слід наголосити на тому, що ресурсний потенціал об'єднаних територіальних громад дає можливість для підвищення рівня фінансової спроможності місцевих бюджетів та розвитку відповідних територій. Ефективність використання фінансового ресурсу залежить від факторів соціальної мобілізації та правильності розпорядження коштами і професійної компетентності керівників громад.

Подальші наукові розвідки повинні лежати в площині пошуку нових технологій щодо підвищення ефективності використання фінансових ресурсів об'єднаних територіальних громад та удосконалення законодавства у цій сфері.

Список літератури

1. Куйбіда, В. С. Генеза територіальної організації України: конституційно-правові аспекти / В. С. Куйбіда, І. Я. Заєць. — Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. — 480 с.
2. Михайлишин, Л. М. Місцеве самоврядування в Україні: виникнення, розвиток та сучасні проблеми / Л. М. Михайлишин //зб. наук. пр. 2005. № 9. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, — С. 391.
3. Погорілко, В. Ф. Муніципальне право України: навч. посіб. / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький. — Київ, 2006. — 592 с.
4. Ганущак, Ю. І. Територіальна організація влади: Напрямки змін: монографія / Ю. І. Ганущак. — Львів: Астролябія, 2013. — С. 61
5. Батанов, О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки / О. В. Батанов // Вісн. Центр, виборчої комісії. — 2008. — № 2 (12). — С. 51.
6. Розенфельд, Ю. Н. Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні / Ю. Н. Розенфельд. — Х.: Ін-т державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України, 2004. — С. 121-122.
7. Ресурсний потенціал регіону: навч. посіб. / М. К. Орлатий, С. А. Романюк, І. О. Дегтярьова та ін. — К.: НАДУ, 2014. — 724 с.
8. Бабаєв, В. М. Сучасні підходи до зберігання та нарощення ресурсного потенціалу територіальної громади / В. М. Бабаєв, М. М. Новікова — Харків. — 2015. — С. 198.
9. Берданова, О. В. Всеукраїнська мережа фахівців та практиків з регіонального і місцевого розвитку / О. В. Берданова // «Ресурсне забезпечення регіонального та місцевого розвитку». — Київ: 2014. — 125 с.
10. Петрушенко, Ю. М. Місцевий розвиток за участі громади / Ю. М. Петрушенко. — Суми: Університетська книга, 2014. — С. 72
11. Махначова, Н. М. Соціальна мобілізація та ресурсний потенціал громади [Електронний ресурс] / Н. М. Махначова // Ефективна економіка. — 2016. — №10. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5175>.

Reference

1. Kuybida, V. S., Zayets', I. Ya. (2010). *Geneza terytorial'noyi orhanizatsiyi Ukrayiny: konstytutsiyno-pravovi aspekty*. — Kharkiv: Knyzhkovyy klub «Klub simeynoho dozvillya».
2. Mykhaylyshyn L. M. (2005). *Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: vynyknennya, rozvytok ta suchasni problemy*. Zb. nauk. pr., 9. L'viv: LRIDU NADU.
3. Pohorilko, V. F., Fryts'kyi, O. F. (2006). *Munitsypal'ne pravo Ukrayiny*. Kyiv.
4. Hanushchak, Yu. I. (2013). *Terytorial'na orhanizatsiya vlady: Napryamky zmin*. L'viv: Astrolyabiya.
5. Batanov, O. V. (2008). Terytorial'na hromada – pervynnyy sub"yekt munitsypal'noyi vlady v Ukrayini: ponyattya ta oznaky. *Visn. Tsentru, vyborchoyi komisiyi*, 2 (12), 51.
6. Rozenfel'd, Yu. N. (2004). *Problemy udoskonalennya pravovoho rehulyuvannya mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini*. Kharkiv: In-t derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovryaduvannya APrN Ukrayiny.
7. Orlatyy, M. K., Romanyuk, S. A., Dehtyar'ova, I. O. (2014). *Resursnyy potentsial rehionu*. Kyiv: NADU.
8. Babayev, V. M., Novikova, M. M. (2015). *Suchasni pidkhody do zberihannya ta naroshchennya resursnoho potentsialu terytorial'noyi hromady*. Kharkiv.
9. Berdanova, O. V. (2014). *Vseukrayins'ka merezha fakhivtsiv ta praktykiv z rehional'noho i mistsevoho rozvytku*. «Resursne zabezpechennya rehional'noho ta mistsevoho rozvytku».
10. Petrushenko, Yu. M. (2014). *Mistsevyy rozvytok za uchasti hromady*. Sumy: Universytet-s'ka knyha.
11. Makhnachova, N. M. (2016). Sotsial'na mobilizatsiya ta resursnyy potentsial hromady. *Efektivna ekonomika*, 10. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5175>.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2018 р.